

Arne Overrein

BRODERFOLKENE, KRIGEN OG NATOs LANGE ARM

«Ukraina var og er for Russland et virkelig broderland, som er forbundet med oss gjennom slektskap, vennskap og yrkesrelasjoner. Det finnes en felles historisk erfaring. Vi snakker om våre folks heltegjerninger i Den store fedrelandskrigen... Vi krever øyeblikkelig avslutning av denne krigen.» Åpent brev fra 550 russiske historikere, 2. mars 2022.

Krigen mellom Russland og Ukraina har fra første øyeblikk også vært en propagandakrig – mellom frihet og totalitarisme, demokrati og fascisme, sivilisasjon (Europa) og barbari (Russland). Disse tankefigurene gir ikke økt innsikt om krigen og heller ikke om Russland eller Ukraina. De presenterer en moralistisk svart-hvitt-skildring av en kompleks virkelighet. Vi er nærmere sannheten om vi sier at dette er en krig mellom broderfolk. Utgangspunktet er uoppgjorte konflikter etter Sovjetunionens oppløsning. Dette er ikke en krig mellom Russland og Europa, slik som krigspartiene i NATO-land, i Ukraina og i Russland ynder å framstille det.

Russlands ansvar for å ha startet krigen er åpenbart, og kravet er at Russland må ut av Ukraina. Krigen bør avsluttes med et kompromiss som er levelig for begge parter. Skal vi forstå krigen, må vi forstå de politiske forholdene i Russland og Ukraina. For å forstå dette må vi snakke om NATOs og USAs mangeårige nærvær i Ukraina. Vi må snakke om fascisme i Ukraina som en faktor som har skjerpert konflikten og om den såkalte sikkerhetsklassen i Russland som har vært en pådriver for Putins angrepsbeslutning. Et kompleks av konflikter er viklet inn i hverandre. Den følgende framstillinga bygger i hovedsak på materiale publisert før krigen startet. Materialet finnes, med unntak av Putins tale den 21.2.2022, i vestlige publikasjoner.

En stat som angriper et annet land, bryter med folkeretten uansett hvilket politisk regime det angrepne landet har. Skulle vi tatt mindre avstand fra Russlands angrep om det var rettet mot Nord-Korea, Afghanistan, Iran eller kanskje Tyrkia? Moderne folkerett inndeler ikke land etter kvalitetskriterier, etter demokratiske og diktaturer, gode og onde osv. Verdenssamfunnet består ikke av A og B-medlemmer. Alle land er suverene og likeverdige. Som medlemmer av FN-pakten har de sluttet seg til idealene i denne. Andre land kan kritisere de indre forholdene i et land for brudd på idealene, de kan bryte diplomatiske forbindelser og slutte å handle med landet. Men folkeretten forbyr at et land med våpenmakt invaderer og endrer forholdene i et annet land. Dette er FN-paktens prinsipp om ikke-innblanding. Suverene stater har

frihet til å bestemme sin egen skjebne også om deres politiske system er lite demokratiske. I så fall må folket i landet endre på dette – i ytterste fall ved en revolusjon. Men et annet land kan ikke påtvinge landet regimeendring. Om Ukraina har elementer i sitt politiske system som Russland ikke liker, for eksempel fascistiske organisasjoner, så gir ikke dette Russland noen rett til å angripe landet, like lite som menneskerettsbrudd, for eksempel i Serbia, i sin tid ga NATO (og Norge) noen rett til å angripe Serbia. Det var forbudet mot angrepskrig som lå til grunn da FNs generalforsamling fordømte Russlands intervensjon i Ukraina.

Oligarkisk kapitalisme både i Russland og Ukraina

Russland og Ukraina ble sjølstendige land da Sovjetunionen gikk i oppløsning. Både før og under krigen er likhetene mellom de russiske og de ukrainske forholdene blitt nedtont i begge land. Likheten mellom Russland og Ukraina springer ut av det politisk-økonomiske faktum at de begge har gjennomgått en kapitalistisk (kontra-)revolusjon siden 1991. I begge land oppsto det en klasse med privat eierskap til produksjonsmidlene. I spissen for denne nye klassen av kapitalister sto oligarkene. I norske medier har vi hørt om vestlige sanksjoner mot russiske oligarker. Ukrainske oligarker hører vi lite om.

Oligarkene er personer som i det politiske og rettslige kaoset som fulgte etter Sovjetunionens oppløsning, benyttet seg av sine posisjoner og forbindelser til å slå til seg offentlig eiendom for en meget billig penge. En kapitalistklasse ble skapt – med sterk statlig medvirkning. Den ble bejublet både i Vesten og i Russland under Jeltsin. I Ukraina tok prosessen lengre tid, men resultatet ble omtrent det samme (i 2005 var 65% av alle ukrainske bedrifter privatisert). De nye kapitalistene var ofte mennesker som hadde hatt medlemskap i det gamle, herskende kommunistpartiet. De forvandlet seg fra å være forvaltere av offentlig eiendom til private eiendomsbesittere av kapital. Særlig i Russland foregikk privatiseringa, godt hjulpet av vestlige eksperter, i et tempo uten historisk sidestykke. Resultatet av denne sjokkterapien var en kraftig nedgang i levestandarden for det store flertallet både i Russland og Ukraina. Ukrainas BNP-nedgang på 1990-tallet var på 60%, mens Russlands var på ca 50%. Forholdene under Sovjetunionen var ille, men de ble mye verre under det kapitalistiske drømmerike som fulgte.

Her er vi ved et punkt der den herskende vestlige fortellingen om Russland og Øst-Europa går i vranglås. Vestens liberalere vil ikke innrømme at de nyliberale reformene var en sosial katastrofe. Dette bidro til at Ukraina i dag er Europas fattigste land. De forstår følgelig heller ikke den anti-vestlige reaksjon som dette skapte, særlig i Russland, men også Ukraina i form av passiv motstand mot økonomisk liberalisering. Motstanden mot Vesten og mot vestorienterte politiske partier oppsto ikke mens Sovjetunionens

eksisterte. Den gang, på 70- og 80-tallet, var USA i mange sovjeteres bevissthet et drømmerike av frihet og konsum – forestillinger som ble forsterket av tilbøyeligheten til å tro det motsatt av hva myndighetene doserte. Motstanden mot Vesten, først og fremst USA, oppsto seinere, som en reaksjon på at kapitalismen ble sluppet løs. Jeltsin-regimet støttet seg på de velutdannede og vest-orienterte, særlig i Moskva og St. Petersburg. Men heller ikke disse ble forskånet fra økonomisk ruin. Jeltsin velgerunderlag gikk i oppløsning. På tampen av hans presidenttid i 1999 viste meningsmålingene 2% oppslutning, en fantastisk dom over et tiår der liberalismen sto i høysetet. Han overlot makta til en nær medarbeider, Vladimir Putin.

Levestandard-nedgangen er nøkkelen til å forstå det merkelige fenomenet at mange både i Russland og Ukraina mener at livet i det gamle Sovjetunionen var bedre enn livet i dag. Et representativt utvalg av ukrainere ble i mai 2020 stilt spørsmålet: «Hadde livet i Sovjetunionen flere positive sider eller flere negative sider enn livet i det moderne Ukraina?» 35% svarte flere positive sider i Sovjetunionen sammenlignet med Ukraina, mens 28% svarte at det var flere negative sider i Sovjet enn det var i Ukraina. (Resten svarte vet ikke.) En annen måling på samme tidspunkt viste at 1/3 av ukrainerne beklaget at Sovjetunionen ble oppløst.¹

Den nye kapitalistklassen hadde ingen av de vesteuropeiske kapitalistklassenes lange tradisjoner når det gjelder å bygge bedrifter, forholde seg til arbeiderklassen og til politiske organer. De vesteuropeiske kapitalistklassene skal ikke idealiseres, men i sine beste øyeblikk inntok de respektable posisjoner i samfunnets øyne. De var i stand til å utøve ideologisk hegemoni. I Øst-Europa, og særlig i Russland, var det umulig å få folk til å tro på myten om self-made og hardtarbeidende kapitalister. Alle visste at oligarkene var tyver og gangstere som bokstavelig talt gikk over lik for sine interesser. Men folket var lammet av politisk apati og det satte grenser for organisert motstand. Oligarkenes metode var ved siden av direkte maktbruk, å sikre sine posisjoner gjennom bestikkelser av politikere og andre myndighetspersoner. Myndighetene var jo faktisk den makt som skapte dem og som kunne beskytte dem mot folkets vrede.

Den kapitalistiske revolusjonen var, som så ofte i russisk historie, en revolusjon ovenfra. Den kunne bare gjennomføres ved å sette demokratiet til side. Da det russiske parlamentet (det het da Det øverste sovjet) høsten 1993 forsøkte å blokkere Jeltsins privatiseringspolitikk, lot Jeltsin hæren bombe parlamentet. Hundrevis av sympatisører med parlamentsflertallet ble drept. President Clinton applauderte Jeltsins aksjon som en seier for demokratiet. Seinere ble presidentens makt styrket slik at privatiseringspolitikken kunne gjennomføres som presidentdirektiver. Dette var begynnelsen på det sterke presidentstyre som Putin overtok.

Også Ukrainas fødsel som stat kom ved et kupp ovenfra i desember 1991 da Russland, Belarus og Ukraina ble erklært som sjølstendige stater. Det var

ingen brei nasjonal massemobilisering. I Ukraina fantes det knapt noe nasjonalt borgerskap som kunne være basis for en ny nasjonalstat. Ukrainas industri var viklet sammen med russisk økonomi. Det som var av nasjonalisme, ble dominert av ultranasjonalister – uten sterk oppslutning i folket.

Oligarkene verken hadde eller har noen felles visjon utover at den enkelte skulle berike seg. Mellom dem hersket en anarkisk alles kamp mot alle. I folkedypet møtte de dyp skepsis. De kunne derfor ikke vinne folkets tillit. Både i Russland og Ukraina har oligarkene beholdt sin rikdom og blokkerer muligheten for reformer. Især gjelder dette kampen mot korrupsjonen, som er en livsbetingelse for den form for kapitalisme som har utvikla seg i de to land. Men beveger vi oss til det statlige planet, kommer viktige forskjeller til syne.

Russlands sterke stat

På 90-tallet var de russiske oligarkene sentrale politiske aktører. I dag dominerer de ukrainske oligarkene politikken i sitt land mer enn de russiske oligarkene gjør i sitt. Dette henger sammen med at den russiske staten under Putin ble sterkere og mer stabil enn den ukrainske, av flere grunner. Den viktigste er at Russland har hatt store inntekter fra olje- og gassseksport, mens Ukraina kun er et transittområde for russisk olje- og gass-eksport til europeiske land. Den russiske stat har hele tida hatt en viss kontroll med denne sektoren, og det har også forekommet re-nasjonaliseringer, slik som med selskapet Yukos under oligarken Khodorkovskij. De økte statsinntektene gjorde at Putin kunne sikre pensjoner og lønnsutbetalinger til de svakerestilte gruppene, særlig i provinsen. Disse ble velgerunderlaget for regimets relative stabilitet.

En annen viktig grunn er at Russland overtok statsinstitusjonene og stats-tradisjonen som preget Sovjetunionen og bakover i russisk historie. Alt under Jeltsin, men i forsterket grad under Putin, kunne regimet støtte seg ikke bare på en kommersiell klasse (som var vestorientert og plasserte store deler av sine formuer i utlandet), men særlig på den såkalte sikkerhetsklassen: de hemmelige tjenestene, militæret, forsvarsindustrien og byråkratiet. I det gamle Russland og i Sovjetunionen eksisterte det en underliggende imperial ideologi med solid fotfeste i denne sikkerhetsklassen. Denne ideologien sto fjernt fra den revolusjonære internasjonalsismen i Sovjetunionen i årene etter Den russiske revolusjonen. Men den hadde desto mer å gjøre med Sovjetunionens avgjørende seire under andre verdenskrig og med landets utvikling mot en industristat under Stalin. Det er denne ideologien med vekt på Russland som stormakt, som blir stimulert i dagens Russland.

Når Putin skal forklare årsakene til Sovjetunionens sammenbrudd, er det Lenin og Gorbatsjov som får skylda: «De har sammenbruddet av det historiske Russland, kjent som Sovjetunionen, på sin samvittighet», sa Putin i

sin tale den 21.2.2022, rett før invasjonen. Putin angriper Lenins kamp mot stor-russiske nasjonalisme. Lenin forsvarte relativt stor autonomi for de ikke-russiske republikkene på 1920-tallet, blant andre Ukraina, som da, for første gang, kunne dyrke sitt språk og sin kultur. Putin vil ikke vedgå at «det historiske Russland» var et imperium bygd på undertrykking av de ikke-russiske nasjonene. Dette er et hovedpunkt i Lenins teori om nasjonal sjølbestemmelse. For Putin var Sovjetunionen slik Lenin grunnla den, for lite sentralisert. Grensene mellom Russland og Ukraina ble heller ikke trukket der Putin skulle ønske de var trukket. Og det ble for lett å forlate unionen, slik det skjedde i 1991.

Det faktum at Sovjetunionens oppløsning i 1991 etterlot rundt 25 millioner russere utafør Russlands grenser, ble viktig i kampen for å gjenreise Russlands storhet. Jo mer Russland følte seg dårlig behandlet av USA (jf. angrepskrigen mot Jugoslavia 1999, NATOs østekspsjon), dess mer graviterte de russiske elitene mot en imperial ideologi. Alt under Jeltsins snakket man om å gjenreise Russland. Ukraina og andre land som oppsto etter Sovjetunionens oppløsning, måtte naturlig nok reagere negativt mot Russlands stormakts-ambisjon.

Putins politiske posisjon er konservativ, men lite ideologisk. Han har gjentatte ganger forsikret at Russland ikke trenger flere revolusjoner. Dette kom tydelig fram i 2017 under den ambivalente feiringa av 100-årsjubileet for Den russiske revolusjonen. Her er Putin på linje med en dyp skepsis i folket mot enhver brå endring, særlig ovenfra, som russisk historie er full av, og som 90-tallets nyliberale sjokkterapi ble nok et eksempel på. I samsvar med sin konservatisme har Putin alliert seg med den russisk-ortodokse kirke, som har fått tilbake sitt gamle eiendomsimperium og som vil beskytte den russisk-ortodokse tro i og utafør Russland. Alliansen med kirka er viktig for å bevare Russlands historiske identitet og for dets «åndelige sikkerhet». Men motstanden mot kirkas nye maktposisjon er omfattende blant vanlige russere, som har langt færre religiøse tilbøyeligheter enn for eksempel den vanlige amerikaner.

Lite tyder på at drømmen om Russlands storhet betyr så mye for den jevne russer som for elitene. Uttrykket «den russiske verden» (Russkij Mir) som vestlige kommentatorer har løftet fram som et halvfascistisk begrep og angivelig kodeord for russiske ekspansjon, har liten resonans i folkedypet. Sjøl etter annekteringa av Krim og konfliktene om Donbas i 2014 svarer 71% at de overhodet ikke har hørt om uttrykket russisk verden. Dersom det her er snakk om et fascistisk slagord som skal vekke nasjonal begeistring, så er massene definitivt ikke grepet av det.²

Putins aversjon mot revolusjoner har beroliget oligarkene – de trenger ikke å frykte for at staten skal ekspropriere deres eiendommer, sjøl om eiendommene er tilegnet på tvilsomt vis. Kravet til de russiske oligarkene er at de

ikke skal blande seg i politikken og at de skal betale skatt. De har avfunnet seg med dette – i motsetning til Ukrainas oligarker.

Oligarkene og Ukrainas politiske system

Maktkamper mellom oligarkiske interesser har lenge preget ukrainsk politikk, og disse maktkampene truer selve staten. Det var ikke for ingenting at president Zelenskij kort før den russiske invasjonen mente at Ukrainas indre problemer var større enn de utenrikspolitiske problemene. Det er blitt sagt at oligarkene bare er toppen av et isfjell og at alle med makt og innflytelse i Ukraina betrakter staten som en «sjølbetjeningsbutikk» hvor man kan sikre seg ekstrainntekter.³ Oligarkene har knapt noe politisk program som gruppe utover det å sikre sine eiendommer. Til det trenger de å øve innflytelse på det politiske systemet. De ønsker å opprettholde et liberalistisk system (nærmest en slags den sterkestes rett) som gjør det mulig ved hjelp av penger å støtte politiske partier, kjøpe opp TV-selskaper, bestikke politikere og dommere osv. Siden orangerevolusjonen i 2004 har en viktig konflikt innad i Ukraina vært om Ukraina skal støtte seg på Russland eller på Vesten (EU, NATO og USA). Etter Majdan-revolusjonen i 2014, som endte med et kupp der parlamentet avsatte den folkevalgte presidenten, ble det klart at valget var Vesten, sjøl om det økonomisk fortsatt var sterke bånd (om enn gradvis svekket) til Russland.

Majdan-revolusjonen, «verdighetens revolusjon», hadde som mål å få slutt på korrupsjonen og avskaffe oligarkenes makt. Mange ukrainere håpet dette skulle skje. Realiteten var at oligarker og politikere som hadde nære forbindelser til Russland, mistet sin makt, deres partier gikk enten i oppløsning (Regionenes parti) eller ble forbudt (Ukrainas kommunistparti). Oligarkene justerte sine posisjoner. Men oligarkveldet og korrupsjonen fortsatte. En oligark, Porochenko, vant presidentvalget i mai 2014. Da Porochenko ikke maktet å løse korrupsjonsproblemet eller å finne en fredsløsning i Donbas, slik han hadde lovet, førte dette til at han tapte presidentvalget i april 2019. Zelenskij ble ny president med 73% av stemmene, og det oppstod et nytt blaff av optimisme i folket. Men han klarte ikke å gjennomføre sine løfter, sjøl om hans parti fikk rent flertall ved parlamentsvalget i juli 2019, 254 av 423 plasser.

Under hele perioden fra 2011 til 2019 sank ukrainernes tillit til domstoler, politiske partier, regjering og parlament og lå i 2019 på rundt 20%. Lite tyder på at «verdighetens revolusjon» forandret Ukraina i positiv retning. På spørsmålet «Utvikler Ukraina seg i riktig eller gal retning?» som regelmessig stilles til et representativt utvalg, har ukrainerne med klart flertall (mellom 60 og 80%) svart i gal retning gjennom en årrekke. Kun en måned, i september 2019 var det flertall (52%) for at landet utvikla seg i riktig retning.⁴ Hvordan utøver oligarkene politisk makt? Deres penger har en avgjørende innflytelse på politikken og dermed negativt på kvaliteten til demokratiet i

Ukraina. Oligarkene har vanligvis egne sikkerhetsstyrker i sin tjeneste, de deltar i politikken direkte eller via mellommenn, de kjøper opp TV-kanaler som formidler politiske budskap i samsvar med deres interesser. Deres innflytelse er særlig påfallende når det gjelder politiske partier og deres evne til å gjøre dem til instrumenter for sine interesser.

En vanlig oppfatning av politiske partier er at de representerer folket og at folkets inndeling i klasser, etniske og religiøse grupper osv. blir uttrykt ved at partiene forsvare ulike klasse- og gruppeinteresser, ofte gjennom en ideologisk plattform. Dagens virkelighet er i mange land en helt annen. Ukraina er et av dem.

Ukraina har et ekstremt fragmentert partilandskap, der partier oppstår og forsvinner og der politikerne ofte skifter partier. Antallet registrerte partier er uvanlig høyt, i 2015 var det for eksempel registrert 297 partier. Man kunne tro at et slikt antall vitner om intens grasrot-aktivitet i det sivile samfunn. Men dette er ikke tilfellet. I folkedypet hersker dyp mistillit til det politiske systemet. Folks tillit til parlamentet og politiske partier er på et lavmål. På spørsmålet «Finnes det blant de politiske partiene ett som representerer dine interesser?» svarte hele 57% nei. 23% svarte ja, resten visste ikke (spørreundersøkelse fra 2015). Statsviteren Oksana Huss konkluderer med at partiene ikke representerer klasseinteresser, og heller ikke ideologiske tendenser. Hun sier: «I stedet for å uttrykke befolkningens interesser, fungerer politiske partier i første rekke som businessplattformer for enkelte velhavende personer (oligarker) eller bestemte finansindustrigrupper. Flertallet av politiske partier utvikler seg alt fra begynnelsen under korruperte betingelser. De betraktes som tekniske prosjekter med mulighet for seinere salg til politikere som ikke har sitt eget parti, men som trenger et parti som plattform for valgkampen... De fleste partier og partiblokker er personsentrerte... Av denne grunn har politisk ideologi en marginal betydning. Antallet partimedlemmer er svært beskjedent.»⁵ Kun ett parti skiller seg fra dette mønstret av et stadig omskiftende partilandskap, det gamle Ukrainas kommunistiske parti som gjennom 20 år var representert i parlamentet, men som i 2015 ble forbudt da loven om av-kommunisering ble vedtatt.

Dette antyder også at en forutsetning for et slikt partisystem er at det ikke finnes noen venstrefløy i Ukraina med basisorganisasjoner (partier eller fagorganisasjoner) som er i stand til å mobilisere folk på sosiale og økonomiske krav, som helt klart er hva velgerne, i hvert fall inntil krigen, har vært mest opptatt av. En annen forutsetning er at det ikke finnes lover som effektivt begrenser privat partifinansiering og i det hele tatt privat pengebruk for politiske formål. Staten eier bare i mindre grad media som påvirker publikum. De store fjernsynskanalene, som er ukrainernes viktigste kilde til informasjon, eies av ulike oligarker. Ukraina er her ultraliberal og mer likt USA enn de fleste europeiske land. Det blir ut fra dette forståelig at politiske konflikter i Ukraina både er lite gjennomsiktede og noe som utspilles innad i

den politiske eliten, fjernt fra folks hverdag, ofte som maktkamper mellom oligarkiske interesser.

Etter at Porochenko gikk av som president i 2019, ble han anklaget for landsforræderi og embedsforsømmelse. Han flyktet til utlandet, men har vist seg offentlig i Ukraina under den pågående krigen. Saken mot han sies å være svakt juridisk begrunnet, det virker som det er politiske motstandere som har drevet fram denne prosessen.⁶

Nåværende president Zelenskij er ikke oligark, men har i mange år vært knyttet til oligarken Igor Kolomojskyj, som har støttet han med penger. Kolomojskyj brukte sin fjernsynsstasjon, 1+1, som kampanjeorgan for Zelenskij i 2019. Kolomojskyj kontrollerte Ukrainas største bank, Privatbank, men denne ble nasjonalisert fordi han var anklaget for å ha underslått 1,8 milliarder dollar av en hjelpepakke som Verdensbanken ga til Ukraina, og så flyttet disse pengene til offshore-kontoer i utlandet.⁷ Det påståtte underslåtte beløpet er seinere revidert opp til 5,5 milliarder dollar. Umiddelbart etter Zelenskij valgseier vendte Kolomojskyj hjem fra sitt sjølpålagte eksil. Han har siden «kontrollert» store deler av parlamentsfraksjonen til Zelenskij parti, Folkets tjener, noe som hindrer det anti-korrupsjonsarbeidet som Zelenskij og den ukrainske eliten har som sitt proklamerte mål. Folkets tjener, som etter parlamentsvalget i 2019 fikk absolutt flertall i Verkhovna Rada (parlamentet), er i realiteten oppløst i ulike fraksjoner. De såkalte Pandora Papers avdekker Zelenskij forbindelsen til Kolomojskyj. Zelenskij forsøkte å skjule sin formue ved å gi den til sin venn, Serhij Schefir. Denne ble utnevnt til nærmeste rådgiver for president Zelenskij. Den 22.9.2021 ble Schefir forsøkt drept av skuddsalver mot bilen han satt i, men overlevde.⁸

Kort før den russiske invasjonen var den politiske situasjon i Ukraina kaotisk. På dette tidspunktet var Zelenskij oppslutning på et lavmål, i motsetning til forventningene etter valgseieren i 2019. I sin tiltredelsestale som president 20. mai 2019, hadde han strakt ut en hånd til folket i Donbas og på Krim og beklaget at myndighetene hittil «ikke hadde gjort noe for å få dem til å føle seg som ukrainere.» Åpenbart håpet mange velgere, særlig i de østlige og sørlige deler av landet, der Zelenskij i presidentvalget fikk over 80% av stemmene, at han kunne få i gang reelle forhandlinger ut fra Minsk-avtalen og gjøre slutt på Donbas-konflikten. På motsatt side organiserte ekstremhøyre demonstrasjoner mot Zelenskij angivelige kapitulasjon overfor Kreml.

Ukraina og Russland er demokratier i den forstand at begge har valg til politiske lederposisjoner, men hver på sin måte med alvorlige defekter. Russland er autoritært og bygd på en sterk stat. Russland har også sterkere legale restriksjoner på ytringsfriheten. Ukraina er liberalistisk. Oligarker og voldelige høyreekstremister kan virke direkte inn på det politiske systemet og meningsdannelsen, samtidig som en rekke partier og politiske meninger er forbudt ved lov. Privateie av media er verken i Ukraina eller i andre land

noen garanti for presse- og ytringsfrihet. Det er ikke bare staten som truer friheten, slik liberale ideologer hevder.

Mistroen mot den politiske eliten og mot rettsvesenet er betydelig i begge land. I 2019 mente 68% av et representativt utvalg ukrainere at dommerne er helt eller delvis avhengig av press fra mektige aktører. 16% mente at dommerne er uavhengige. I Russland svarte i 2018 63% at domstolene helt eller delvis ikke kan stoles på, mens 28% hadde full tillit til dem.⁹ En interessant forskjell er at presidenten i Russland gjennom Putin-epoken har hatt større tillit enn tilsvarende i Ukraina.

I begge land er den politiske passiviteten tydelig. I Russland er politisk aktivitet begrenset til eliten, og de politiske partiene er skapt av eliten (eller elitene), med det nasjonalkommunistiske Russlands Kommunistiske parti som mulig unntak. Men partisystemet har vært mer stabilt enn i Ukraina. Politiske partier, som det finnes en mengde av i Ukraina, representerer ikke faste ideologiske tendenser (slik det tross alt gjør i en rekke europeiske land) og heller ikke stabile klasseinteresser. De er organisasjoner som kan kjøpes opp av oligark-interesser, som kan organisere valgkamper og systematisk støttes av TV-kanaler. Det er i liten grad faste partigrupper i parlamentet. Partier oppstår, gjerne i forkant av valg, og forsvinner igjen. Representantene skifter lett standpunkt av opportunistiske grunner. De er lite «trofaste» mot den politiske blokken de tilhører.

En farlig mix – Ukraina under trykket fra Vesten og fra ekstrem-høyre

Putins regime mangler en liberal fasade. Det er åpent illiberal og anti-vestlig når det gjelder kultur og identitetspolitikk, men kombinerer dette med markedsliberalisme. Ukraina er i dag økonomisk avhengig av Vesten. Det er i seg sjøl en grunn til at Ukraina framstår som politisk og økonomisk liberalistisk. Fasaden av liberal retorikk sameksisterer imidlertid med «illiberale» trekk: oligarkisk dominans, ideologisk ensretting og et system med parti-forbud og mangel på like vilkår for alle politiske syn. Ukraina har, i likhet med Russland, videreført stalinistiske politistats-metoder. Landinfo, som er norsk UD's informasjonsorgan om ulike land, skrev slik i 2018: «Det ser ut som det er et generelt problem at ultranasjonalister angriper fredelige demonstrasjoner». Blant annet nevnes angrep på kvinnedemonstrasjoner 8. mars uten at politiet griper inn. «Det er en oppfatning at det er stor grad av straffefrihet for slike høyreekstreme grupper.» Om Ukrainas overvåkningspoliti, SBU, sies det at de «jevnlige bryter straffeprosessloven og tar seg store friheter», blant annet utstrakt bruk av tortur og pågripelse av personer uten rettskjennelse.¹⁰

Vi har med to statsprosjekter å gjøre som begge har udemokratiske trekk, men som også mer og mer har kommet på kant med hverandre. Hvorfor? Oligarkenes betydning i begge land kan ikke alene forklare dette. I Ukraina

har noen oligarker vært orientert mot Russland av økonomiske grunner, eller de har argumentert for kompromisser med Russland. Når Ukraina lenge før krigen inntok en uforsonlig holdning, som ikke minst hindret realiseringa av Minskavtalene, så må årsakene søkes i to andre forhold.

For det første utenrikspolitikken med økende rivalisering mellom Russland og USA kombinert med at Ukrainas svake finansielle situasjon har skapt sterk avhengighet av USA og EU. Trykket fra Vesten er en faktor som atskiller Ukraina fra Russland. Dette trykket kan være ubehagelig for ukrainske politikere og oligarker, blant annet med krav om tiltak mot korrupsjonen, men Ukraina har ikke noe valg. For det andre det ukrainske ekstremhøyre som er voldelig og ny-fascistisk, og som øver en langt større og økende innflytelse over politikken enn hva deres oppslutning i valg skulle tilsi. I Ukraina er ekstremhøyres hat mot Russland uvanlig, sjøl i østeuropeisk målestokk. Hatet fantes lenge før Putin nøret oppunder det med sin invasjon. Det har historiske røtter bakover til fascisme og antisemittisme i mellomkrigstida.

Man kan spekulere på hvorfor Zelenskij, med sine massive valgseire, ikke maktet å sette sitt eget program ut i livet (fred i Donbas og anti-korrupsjon), især siden ønsket om kompromissløsninger i Donbas var større i folket enn i den politiske eliten. Vi kommer ikke utenom USAs innflytelse og det ukrainske ekstremhøyre i denne sammenheng. Jeg sier ikke at de samarbeider. USA og nyfascistene er aktører på forskjellige arenaer. De trekker imidlertid i samme retning. USA og Vesten vet at fascistene i Ukraina er nyttige når det gjelder å dreie landet inn på en uforsonlig kurs i forhold til Donbas og Russland. Ekstremhøyres rolle under Majdan-revolusjonen var avgjørende for det illegale kuppet som fulgte.

Hadde USA lagt sin tyngde inn for å realisere Minskavtalene, kunne konflikten i Donbas funnet sin løsning. Dette ville også vært en støtte til Zelenskij's opprinnelige politiske linje. Og den destruktive krigen som nå pågår, kunne vært unngått. Men USA la knapt to pinner i kors for å få Minskprosessen i havn, og oppmuntret dermed de kreftene i Ukraina som var motstandere av ethvert kompromiss med Russland. Man må spørre om USA faktisk ønsket en polarisering mellom Ukraina og Russland og innad i Ukraina. USA følger i så fall et mønster med å støtte reaksjonære og voldelige høyregrupper (som tidligere i Afghanistan og Kosovo).

Som begrunnelse for sin invasjon har Putin sagt at Ukraina må renses for fascistiske elementer. Men, som nevnt, en krig kan ikke begrunnes ut fra indre forhold i ett land. I så fall var det legitimt å angripe en rekke land. Krig er kun legitim når den er en forsvarskrig. Putins «spesialoperasjon» er altså illegitim. Men av det poenget at Putins krig ikke har noen god begrunnelse, følger ikke at vi ikke skal stille spørsmålet om ekstremhøyres betydning i Ukraina.

Ultra-nasjonalisme og fascisme – Ukrainas uoppgjorte fortid

Etter den andre verdenskrig har man i Europa insistert på at fascismens ugjerninger ikke skal glemmes. Dette er ikke begrenset til tysk fascisme. I økende grad har man, også i Norge, satt søkelyset på kollaboratørene som samarbeidet med tyskerne i ugjerninger som ble begått mot jøder, kommunister og andre fiender av den nye orden. Verken Norge eller andre land har inntatt en «forstående» holdning til frontkjemperne, som begrunnet sin innsats med at Europa skulle reddes fra kommunistisk og asiatisk barbari. Og langt mindre plassert dem på sokkel eller utnevnt dem til nasjonens helter.

Ukraina er et unntak fra dette mønstret. Landet har aldri tatt noe oppgjør med sine kollaboratører. Spørsmålet om Ukrainas historie, om skyld og ansvar for forbrytelser som er begått, er et uforløst traume, med en splittende effekt på det ukrainske samfunn. Under president Viktor Jusjtsjenko (2005 – 2010) ble en ny historie-politikk innført. OUN (Organisasjonen av ukrainske nasjonalister, grunnlagt 1929) og UPA (Ukrainas opprørsarme, opprettet 1942) ble erklært som helter som heroisk kjempet mot både Sovjetunionen og Hitler-Tyskland. Deres samarbeid med Nazi-Tyskland, herunder også innføring av førerprinsippet og nazi-hilsen i OUN, og folkemord på jøder og polakker (opp imot 100000 polakker ble drept av UPA i 1943/44), ble fortiet. For de ukrainske fascistene var polakker, jøder, russere, bolsjeviker og «illojale» ukrainere fiender som kunne drepes i kampen for det rene Ukraina. Før og under andre verdenskrig var Tyskland deres mektige allierte som muliggjorde deres ugjerninger. OUN-ledelsen befant seg i det tyskokkuperte Polen og fulgte de tyske styrkene da Operasjon Barbarossa, angrepet mot Sovjetunionen, begynte 22. juni 1941.

Da krigslykken seinere snudde og man forsto at Tyskland ville tape krigen, justerte OUN sin linje. Antisemittismen ble dempet ned, og kampen mot Sovjetunionen og for et uavhengig Ukraina fortsatte, som geriljakrig i Vest-Ukraina¹¹ (til 1950) og som propagandakrig særlig i Vest-Tyskland, Kanada og USA. Det oppsto store ukrainske emigrantmiljøer som pleiet minnene om OUN/UPA og om den 14. SS-divisjon (SS-Galizien) av ukrainske frivillige. Da de tyske styrker trakk seg vestover i 1944 fulgte 120000 ukrainere med, hvorav mange med ansvar for mord på jøder og polakker. Amerikanske og britiske myndigheter valgte å se bort fra ugjerningene de hadde deltatt i, fordi ukrainerne var nyttige som en del av Vestens kalde krig. Ukrainerne skjulte samarbeidet med tyskerne og drapene de var ansvarlig for og framstilte seg som «frihetskjempere». Dagens ekstrem-høyre i Ukraina benekter ikke holocaust begått av Tyskland, de benekter bare den del av holocaust som ble begått av ukrainere eller i samarbeid mellom ukrainere og tyske styrker, blant annet i Lviv 1. juli 1941. På slutten av verdenskrigen produserte UPA falske dokumenter som skulle vise at det var tyskerne som hadde gjennomført drapene på jødene.¹²

I 1983 ble Iaroslav Stetsko, som under krigen var nestleder av OUN, mottatt i det Hvite Hus av president Reagan. På 1990-tallet ble enken etter Stetsko innvalgt i det ukrainske parlamentet. Det nyfascistiske partiet Svoboda (Frihet), som var aktiv i Majdan-opprøret, betrakter Stetsko og OUN som ideologiske forbilder. Det er en linje fra den ukrainske fascismen under andre verdenskrig, via kampen mot Sovjetunionen under den kalde krigen til dagens konflikter. Det spesielle med Ukraina er at ekstrem-nasjonalistene slett ikke benekter disse sammenhengene, men feirer dem åpenlyst. Dette i motsetning til ekstremhøyre i de aller fleste europeiske land.¹³

Stephan Bandera, som var «fører» (provydnyk) for OUN under 2. verdenskrig, ble erklært «helt av Ukraina» under president Juschtschenko. Under neste president, Yanukowitch, ble heltetittelen tilbakekalt, men på ny innført etter Majdan-opprøret hvor enorme bilder av Bandera og OUNs rødsvarte fane (for blod og jord, Blut und Boden) valet over plassen. Ifølge lovvedtak fra 2015 er det straffbart å benekte OUN/UPAs heltestatus. Det er dannet et institutt med navnet Ukrainas institutt for nasjonal erindring. Dette er gitt en omfattende makt til å styre «avkommuniseringa» og til praktisk realisering av den nye historierpolitikken, slik som demontering av Leninstatuer, navneskifter av byer og gater og generelt til å «oppdra» ukrainerne i en nasjonalistisk historieforståelse. Dette er vel og merke en statspolitikk, og ikke noe som skjer på initiativ fra ukrainske lokalsamfunn.

Folkets holdning har vært negativ, særlig i øst og sør, eller uinteressert til den historierpolitiske omformingsprosessen som er i gang. En ekspert på høyreekstremisme sammenfatter debattklimaet med følgende ord: «Ukrainas offisielle politiske retorikk, mediediskusjonen og kulturpolitikken så vel som debattene omkring erindringspolitiske spørsmål har hvert år i perioden 2014 til 2019 blitt mer militant og patriotisk. Dermed har også den sosiale aksept av og sympatien for ekstreme høyreforestillinger om historie og aktuelle forestillinger om lederfigurer og organisasjoner (på høyresida) i det ukrainske samfunnet økt».¹⁴ Om de ukrainske høyrekreftene nå under krigens betingelser får sitt ønske oppfylt om å dra det ukrainske folket over i en primitiv, ultranasjonalisme er et åpent spørsmål. I så fall har de mye å takke Putin for. Først etter krigen kan vi vite noe om dette. Min spådom er at ønsket ikke blir virkelighet.

Vestlige kommentatorer med historisk innsikt kan vanskelig benekte forholdene som her er nevnt. EU-parlamentet har til og med, i et vedtak i 2010 etter press fra polske EU-parlamentarikere, tatt avstand fra den ukrainske helteerklæringa av OUN/UPA og stilt spørsmål ved om Ukraina på denne bakgrunn er kvalifisert for EU-medlemskap. Men bortsett fra dette har vestlige medier vist liten interesse for den historiske bakgrunnen for fascisme og anti-semittisme i Ukraina og for dagens ekstremhøyre. Ofte får vi høre at faren fra ekstremhøyre er overdrevet. Det vises i den forbindelse til at nyfascistiske partier har gjort det dårlig i valg.

Det siste er riktig nok. Velgerne har avvist ekstremhøyres partier. Det er ikke grunnlag for å omtale Ukraina som fascistisk, like lite som det er grunnlag for å omtale Russland som fascistisk. Holdningene i både det ukrainske og russiske folket er langt mer «normale», dvs. mer som i Europa for øvrig, og med et grunnfestet anti-fascistisk instinkt. Disse holdningene bør det bygges på når man en gang i framtida går i gang med å skape fredelige relasjoner mellom de to land. I Russland er det stor skepsis mot krigen i Ukraina. I Ukraina er folket betydelig mer innstilt på politiske kompromisser med Russland når det gjelder Donbas og språkspørsmålet (man vil anerkjenne russisk som offisielt språk i forvaltning og skole i områder der flertallet er russisk-talende) enn hva eliten er. De politiske elitene i begge land hindrer fornuftige kompromisser. Ukraina og Russland er to land som gjensidig har dyrket fram de dårligste sidene hos hverandre.

Historie- og erindringspolitikken viser at «normal-høyre», som er ny-liberalt og vest-orientert, har glidd over mot ytterliggående posisjoner. Det har foregått en ideologisk ensretting. Den liberale eliten aksepterer at venstre-orienterte standpunkter og partier, særlig dersom de innebærer kompromisser med Russland, ekskluderes fra den politiske offentligheten og i mange tilfeller forbyes. «Pro-russisk» er blitt et skjellsord som omfatter alle standpunkter som høyresida ikke aksepterer. Det for eksempel å gå inn for at Ukraina skal være blokkuavhengig, som var fastsatt i grunnloven fra 1996, ble alt før krigen ansett som knefall for Moskva. Begge de to siste ukrainske presidentene er blitt lammet i sine forsøk på en løsning i Donbas som følge av aktivisme fra ekstremhøyre og motstand i parlamentet, sjøl om presidentene hadde store velgermasser i ryggen for en fredsslutning i Donbas.

Ekstremhøyres gateterror – voldskultur som politikk

Historie- og erindringspolitikken er et av områdene hvor ekstremhøyre har langt større makt enn deres svake oppslutning skulle tilsi. I tillegg har ekstremhøyre betydelig innflytelse i mer håndfaste maktpolitiske sammenhenger. Vi snakker her om to områder, først ekstremhøyres voldsbruk i det sivile samfunn, og dernest de såkalte frivillig-bataljonene og den ideologiske aura de omgir seg med.

Selve Majdan-kuppet, som ble sluttresultatet av Majdan-revolusjonen, skjedde som en reaksjon mot det kompromisset som i februar 2014 var inngått med president Yanukovitch om at han skulle sitte videre på betingelse av at en ny koalisjonsregjering ble dannet og inntil valg ble avholdt. Kompromisset var utarbeidet med fransk, polsk og tysk bistand. Dette ble ikke godtatt av ekstremhøyre som dominerte Majdanplassen med sine væpnede kamptropper. Amerikanerne ga sin støtte til kuppet der parlamentet avsatte presidenten. Victoria Nulands famøse «Fuck the EU»-replikk uttrykte at USA ikke likte EUs forsøk på finne et kompromiss.

Ekstremhøyre oppnådde makt etter kuppet ved at de inntok ministerposter i den nye regjeringa og i tillegg statsadvokat-embedet og ledelsen av nasjonalt sikkerhetsråd. Disse posisjonene gjorde det mulig å beskytte høyreekstreme grupper som organiserte gateterror mot politiske motstandere.

Hvem som var ansvarlig for at rundt 100 mennesker døde på Majdanplassen er aldri blitt oppklart, og viktige bevis i saken forsvant.¹⁵ Men kan man forvente oppklaring og forsvarlig rettsprosedyre når ultranasjonalister har sentrale posisjoner i statsapparatet? De nynazistiske gruppenes voldsbruk fortsatte i månedene etter Majdankuppet. Den betydelige opposisjonen mot kuppet ble drevet på defensiven, bortsett fra Donbas der de to såkalte folkerepublikkene ble opprettet. Et høydepunkt av vold var massakren av 46 såkalte «prorussiske» aktivister i Odessa 2. mai 2014 (de ble brent inne i byens fagforeningshus). Denne hendingen er et av de verste eksemplene på politiske mord i Europa etter 2. verdenskrig. Saken er ennå ikke fullt oppklart, og rapporter fra OSSE og FNs menneskerettskommisjon har beklaget dette. En FN-rapport om menneskerettssituasjonen i Ukraina konstaterte «the lack of cooperation from both governmental bodies» (det siktes til innenriksdepartementet og Ukrainas sikkerhetstjeneste, SBU) som skulle oppklare hva som hadde skjedd i Odessa. FN-kommisjonen etterlyser svar på «hvorfors det (politiet) og brannmannskapene, enten ikke grep inn, eller var seine med å gripe inn». Videre etterlyses svar på hvem som står bak drap og brannpåssettelse, og man ber den ukrainske regjeringa garantere rettssikkerhet for ofrene.¹⁶ Ingen av disse punktene synes å ha blitt oppklart i ettertida. Men en rekke indisier etterlater liten tvil om at de ansvarlige befinner seg i det ukrainske ekstremhøyre. Resultatet av denne gateterroren, i kombinasjon med at ekstremhøyre blir beskyttet eller kjøper seg beskyttelse i rettsapparatet, blir at normal demokratisk aktivitet, og i særdeleshet venstreside-aktivitet, enten opptrer med største forsiktighet eller forsvinner fra den politiske offentlighet. I så måte har situasjonen i Ukraina en viss likhet med den tyske Weimarrepublikken. Der ble politiske høyreaktivist, blant annet Hitlers NSDAP, til dels beskyttet av dommerstanden og statsapparatet, i klar motsetning til behandlingen av venstresida. Under den nåværende krigen tyder alt på at det er blitt ytterligere vanskelig å stå fram med avvikende synspunkter. «De fleste har sluttet med all form for venstreaktivitet av sikkerhetsårsaker», hevdet menneskerettsaktivisten Volodymyr Tsjemerys i mai 2022.¹⁷

Donbas-opprøret i 2014 var en reaksjon mot det nye ukrainske styret, mot diskriminering av russisk som likestilt språk og mot at Donbas' økonomiske interesser, som den mest industrialiserte delen av Ukraina, ble neglisjert. Dette opprøret, sammen med russisk annektering av Krim, polariserte situasjonen. Ekstremhøyre imøtegikk ethvert forsøk på kompromiss med Russland. Anklagen som alltid kommer fra dette hold, er at kompromiss med Russland er forræderi. Og det handlet ikke kun om verbale anklager. I 2015 drepte ekstrem-nasjonalistene fire politifolk i forbindelse med en demon-

strasjon utafør det ukrainske parlamentet. Demonstrantene protesterte mot at parlamentet skulle vedta en lov om særstatus for utbryter-republikkene i Donbas. En slik lov var en betingelse for at Minsk-prosessen kunne komme videre. Hendinga medvirket til at prosessen stoppet opp.

Kun en fjerdedel av folket sto på den såkalte anti-kapitulasjons-linja, (= ingen kompromisser med Russland), men trusselen om voldsbruk fra ekstrem-høyre presset først Porochenko og seinere Zelenskij over mot anti-kapitulasjon.¹⁸ President Porochenko la seg seinere på en nasjonalistisk kurs med slagordet «En hær, en religion, ett språk». Dette var en viktig grunn til at han tapte presidentvalget mot Zelenskij i 2019. Kun i den nasjonalistiske Lviv-regionen fikk Porochenko flertall.

Det blir helt feil å hevde at Majdan-revolusjonen samlet Ukraina. Tvert imot førte den til nye splittelser. Den styrket høyrekreftene. En grunn til at det er blitt slik, er at den viktigste internasjonale aktør, USA, ikke har ivret for kompromissløsninger. I beste fall har Minsk-prosessen fått USAs verbale støtte, mens den såkalte Normandie-konstellasjonen (Ukraina, Russland, Frankrike, Tyskland) har strevd med forhandlingene som ekstremhøyre var fast bestemt på å sabotere.

Samlet sett har det etter Majdan skjedd en forskyvning av det politiske tyngdepunktet mot høyre, særlig hva angår forholdet til Russland og historie- og identitetspolitikk. Folkets flertall er ikke for denne høyredreininga, men den politiske eliten ble preget av den. Folket var mer innstilt på kompromisser med Russland og mer skeptisk mot NATO-medlemskap. 40% støttet NATO-medlemskap i 2019 da parlamentet vedtok en grunnlovsendring som sier at Ukrainas mål er NATO- og EU-medlemskap.

En effekt av denne høyredreininga er ytterligere passivisering av folkedypet. Til og med når det gjelder å bekjempe korrupsjon, som «alle» er enig, oppgir 71% at de ikke vil delta i anti-korrupsjonsaktivitet fordi de er redd for «fysiske konsekvenser for meg eller mine familiemedlemmer».¹⁹ Dette indikerer en høy grad av voldsbruk mot anti-korrupsjonsaktivitet. Opplevelsen av at vanlige folk ikke har rettssikkerhet og ikke har partier som ivaretar deres interesser har, i tillegg til økonomiske problemer, bidratt til at mange ukrainere ønsker å bosette seg permanent i et annet land. Ifølge en meningsmåling fra 2021 ønsket 23% av ukrainerne å emigrere for godt. I alderen 14 til 17 år var det 35% som ønsket dette.²⁰ Det er et åpent spørsmål hvor mange av dem som har flyktet til utlandet under krigen, inklusive også over en million til Russland, vil vende tilbake etter krigen.

Frivilligbataljonene

Det tredje området for nynazistisk innflytelse var det militære området. Da den ukrainske hæren var meget svak i 2014, ble såkalte «frivillig-bataljoner» dannet for å kjempe mot «terroristene» i Donbas. Bataljonene oppsto på et

ultranasjonalistisk grunnlag, uavhengig av de ordinære væpnede styrkene. De ble rekruttert fra ekstremhøyre og tilliggende miljøer, og ikke gjennom utskrivning av mannskaper. De ble finansiert av private midler – «noen av landets rikeste forretningsfolk brukte av deres personlige formue til å skape militser».²¹ Fordi bataljonene trengtes i kampen mot opprørene i Øst-Ukraina ble de etter 2014 innlemmet i de væpnede styrkene. De fikk ordinær lønn av staten. Men de opprettholdt uavhengighet i forhold til hærens kommando-linjer og kan derfor motsette seg ordrer, noe de også ved en rekke anledninger har demonstrert ved at de har sabotert gjennomføringa av Minsk-avtalen. De har også, for å sitere en rapport fra Amnesty International fra 8. september 2014 som gjelder Ajar-bataljonen, gjort seg skyldig i menneskerettsbrudd, slik som bortføringer, vilkårlige arrestasjoner, mishandling, tyveri, utpressing og muligens henrettelser. Frivilligbataljonen har egne private inntektskilder, blant annet ved at de fungerer som sikkerhetsstyrker eller som drapsmenn for sine oppdragsgivere, som regel en eller annen oligark eller bedrift.

Mange av disse bataljonene var ledet av nynazister, blant annet Asow-bataljonen. Det er stor usikkerhet omkring både størrelsen på disse styrkene og hvilken betydning de har i dag, herunder også hvilken rolle de spiller under den pågående krigen. I 2017 var det ifølge en analyse 22 frivilligbataljoner, men det kan godt være flere. Mannskapsstyrken er ifølge de tallene jeg kjenner til fra noen hundre til 3-4 tusen mann i en bataljon. Det anslåes at det totale tallet på nåværende og tidligere bataljonsmedlemmer er rundt 30000.²² I tillegg kommer et ubestemt antall utlendinger, som Zelenskij uttrykkelig har invitert.

Bataljonene var før krigen aktive over store deler av Ukraina og ikke kun i Donbas. De opptrer som politistyrker i ukrainske byer og tiltar seg dermed oppgaver som faller inn under politiet. Asowbataljonen har grunnlagt en «nasjonal milit» som patruljerer byer, bekjemper kriminalitet, alkoholkonsum, narkotikahandel, men også minoriteter som romafolk, homofile og menneskerettsaktivister. De gir seg sjøl retten til å forfølge «anti-ukrainske» forbrytelser. De har også organisert nazi-inspirerte «fakkelmarsjer» i Kiev og andre storbyer.²³ Om den vanlige borger føler seg trygg når han eller hun blir «beskyttet» av slike politistyrker, er høyst tvilsomt.

Instruktører fra USA og Storbritannia har ikke bare trent den ordinære hæren, men også Asow-bataljonen. Kravene om «demokratisering» sies å ha skapt misstemning mellom amerikanerne og Ukraina. Kongressen i USA blandet seg i 2015 inn med vedtak om å «begrense» støtten til Asow, men denne «begrensningen» ble opphevet i 2016.²⁴

Før invasjonen i februar 2022 var det åpenbart at frivilligbataljonene utgjorde en trussel mot statens enhet og voldsmonopol. Samtidig har bataljonene vært viktige i forsvaret mot den russiske invasjonen. De har dermed styrket sin status i offentligheten og vil ha en posisjon i framtidens politiske landskap. Asow-bataljonen, som ble anslått å utgjøre rundt 1500

soldater i april 2022, var i stand til å forsvare stålverket i Mariupol i lang tid før de måtte kapitulere. Samtidig synes det som den ukrainske hæren har styrket sin kampkraft, sin motivasjon og sin organisasjon sammenlignet med situasjonen i 2014. Kan det dermed i løpet av krigen oppstå en tendens til at frivilligbataljonene og ekstremhøyre «druknere» i mengden av ordinære troppstyrker? Eller er ekstremhøyre og bataljonene så sterke og vil deres helteglorie etter krigen være så uangripelig at de kan sabotere (ved ordrenekt) og rope forræderi ved ethvert forsøk på en kompromissfred? Spørsmål av denne typen kan knapt besvares i dag.

Ukrainas vei mot NATO

Både Russland og Ukraina samarbeidet siden 90-tallet med NATO gjennom Partnership for Peace. Det var motsetninger mellom de to land den gang også, men langt fra så akutt som seinere. Det kan ikke være tvil om at de økende motsetningene mellom USA og Russland fra midten av 2000-tallet også hadde den effekten at motsetningene innad i Ukraina om den utenrikspolitiske kursen trådte tydeligere fram. Den gang sto ikke Ukraina i sentrum for de internasjonale konfliktene.

USA angrep Irak i 2003 og dette førte til splittelse i NATO om synet på denne krigen. Frankrike og Tyskland agerte sammen med Russland og Kina som kritikere av invasjonen i Sikkerhetsrådet. Dermed fikk ikke USA noen FN-godkjennelse av krigen – den var i strid med folkeretten. Særlig etter at det begynte å gå dårlig for amerikanerne og stemninga i Europa ble USA-kritisk (meningsmålinger viste at USA ble ansett som en trussel mot verdensfreden i flere store europeiske land), forsto amerikanerne at det var viktig å hindre ytterligere samarbeid mellom Russland og NATO-land. USA arbeidet mer målbevisst (under Obama) for å styrke forbindelsen med de europeiske allierte. Erfaringene med de nye østeuropeiske NATO-medlemmene var, sett fra US-synspunkt, gode. De hadde støttet USAs Irak-politikk – Polen og Romania hadde til og med stilt fengsler til rådighet for illegal behandling av Afghanistan-fanger. De nye NATO-partnerne i Øst-Europa var anti-russiske, til dels russofobiske, i sine holdninger. Dette passet godt for USA, men dårlig for land som Tyskland (med stor handel med Russland) og Frankrike.

USA gikk i spissen for å invitere Ukraina og Georgia til NATO-medlemskap, i første omgang som deltakere i Membership Action Plan (MAP). Frankrike og Tyskland var avvisende, men likevel uten å gjøre bruk av veto-retten NATO-medlemmene har. Saken ble dempet ned ved at det ikke ble angitt noen tidsplan for når Ukraina og Georgia kunne bli medlemmer. Men i kommunikeet etter NATO-møtet i Bucuresti i 2008 sto det tross alt at «disse land vil bli NATO-medlemmer». Prosessen fortsatte – men nå i høy grad som USAs og Storbritannias alenegang med militær assistanse til Ukraina.

På den ene sida var det et omfattende økonomisk mellomværende mellom Russland og Ukraina. I tillegg kom språklige, kulturelle og familiære forhold som knyttet broderfolkene sammen. På den andre sida signaliserte Ukraina interesse både for EU- og NATO-medlemskap. Ukraina viste også USA-lojalitet ved å delta i Irak-okkupasjonen med en styrke på 1800 mann.

I 2006 oppsto det anti-NATO-demonstrasjoner på Krim som følge av et uanmeldt besøk av 200 amerikanske marinesoldater. Kort etter erklærte Krims lokale parlament halvøya for å være en NATO-fri sone. Under toppmøtet i Bucuresti var det demonstrasjoner i Kiew, Donbas og på Krim mot NATO-medlemskap. Alt i alt ble det for drøyt at Ukraina skulle bli NATO-medlem med 60% imot NATO, i tillegg til negative holdninger både fra Russland og fra Frankrike og Tyskland. Den offisielle ukrainske politikk ble at man ikke var forberedt på NATO-medlemskap og at folket var delt. Mellom 2002 og 2008 økte motstanden mot NATO fra 32% til 63%, mens 19% var for NATO i 2008.²⁵ Men myndigheten satte i gang en pro-NATO kampanje som skulle overbevise ukrainerne om at NATO var det rette valget. Med årene har ukrainerne blitt mer positive til NATO-medlemskap. På slutten av 2019 var 49% for NATO-medlemskap. Hele den politiske eliten var for NATO. Medlemskap ble innskrevet i grunnloven som et strategisk mål. Hva som vil skje etter krigen er uvisst, men det er liten grunn til å tro at pro-NATO-kreftene har gitt opp sitt prosjekt.

Under selve krigen har våpenhjelpen til Ukraina fått virkelig store dimensjoner og en rekke land har avskaffet sine forbud om å sende våpen til en krigssone, deriblant Norge. Ukraina får høyteknologiske våpen som krever omfattende opplæring og derved kontinuerlig samarbeid med NATO-personell. Krigen har fått karakter av en stedfortrederkrig, der de generøse våpengiverne også får innflytelse på krigens gang. Fra krigens begynnelse i februar 2022 til begynnelsen av oktober har USA gitt militærhjelp for over 160 milliarder kroner, men stadig nye hjelpepakker annonseres.²⁶ Når vi tenker over at det norske forsvarsbudsjettet for 2022 er på 69 milliarder kroner, så forstår vi at den amerikanske hjelpen er eksepsjonell. I tillegg har USA kanalisert penger gjennom Det internasjonale pengesondet til løpende ukrainske statsutgifter. USAs innsats for Ukraina er så enorm at det er vanskelig å tenke seg, alene av denne grunn, at USA, og dermed NATO, vil akseptere et snarlig fredskompromiss. Særlig dersom et slikt kompromiss innebærer et nøytralt Ukraina hvor USA og NATO skal ha begrenset adgang. Innad i Ukraina vil ekstremhøyre trekke i samme retning – ingen kompromisser med Russland.

Er en kompromissfred mulig? Og ønskelig?

Krigens fakta viser at Russlands kampstyrke har problemer med Ukraina. Sjøl uten USAs formidable overlegenhet blir det åpenbart at Russland i et

tenkt angrep vestover ikke kan overvinne et par-tre av de militært sterke NATO-land i Europa. Krigen har åpenbart indre splid i Russland, mens Ukraina har blitt mer samlet som følge av krigen, sjøl om det er vanskelig å vite om denne samlinga gjelder alle deler av det ukrainske samfunnet og om den vil vedvare etter krigens slutt. I overskuelig framtid er forholdet mellom broderfolkene ødelagt.

Ukrainas forsvarsinnsats viser at de ukrainske styrkene er betydelig sterkere enn de var i 2014. De har hatt 8 år på å forberede seg på angrep. De har fått betydelig støtte fra NATO, først og fremst fra USA og Storbritannia. Dette gjelder våpenforsyninger, men også instruktører som har bidratt til å modernisere og «demokratisere» både hæren og frivilligbataljonene.

Å dømme ut fra den militære situasjonen vil krigen måtte vare svært lenge før en av partene kan påføre den andre et endelig nederlag. Derfor blir en kompromissfred den eneste muligheten for å avslutte krigen i nær framtid. Lederne i de to land vil ikke inngå en kompromissfred uten press internt i sine land og press fra internasjonale aktører.

Slagordet vi ofte har hørt er at Ukrainas krig er «vår» krig og at Europa, ikke bare Ukraina, er i krig med Russland. Men det er ikke europeere og amerikanere, men kun ukrainere som skal utkjempe «vår» krig. Å kjempe for Europa til den siste ukrainer er lite attraktivt for ukrainere, like lite som det er attraktivt å kjempe for et nytt russisk imperium for den jevne russer. Sett fra folkenes perspektiv er denne krigen ganske meningsløs og de har intet å vinne ved å føre den til «endelig seier». Det som hindrer en kompromissfred, er ikke folkestemningen, men delvis at motsetningene som finnes i den russiske eliten, ennå ikke er så store at Putins posisjon er truet, og delvis at ekstremhøyre og innflytelsen fra USA gjør at Zelenskij har lite rom for kompromisser med fienden.

Den britiske statsministeren, Boris Johnson, skal under besøk i Kiev i april, ha lyktes med å få Zelenskij til å avvise et kompromissforslag om løsning på konflikten, framforhandlet mellom ukrainske og russiske delegasjoner under tyrkisk vertskap i slutten av mars. Kompromisset skal ha gått ut på russisk tilbaketrekking til troppenes posisjon den 23.2.2022. Ukraina måtte gi avkall på NATO-medlemskap, men skulle få sikkerhetsgarantier fra en rekke stater.²⁷

I skrivende stund mangler det et sterkt internasjonalt press på partene for i alle fall å inngå en våpenhvile slik at man kan forhandle med sikte på en fredsavtale. Forutsetninga for det vil være at noen europeiske land, som Tyskland, Frankrike og Italia, bryter ut av NATO-folden og opptre sammen med nøytrale land som India, Tyrkia, Sør-Afrika, kanskje også i forståelse med Kina. Europas problemer med energiforsyninga, prisstigning på nødvendighetsvarer og økonomisk nedgang kan utløse ønsker om at det må gjøres mer for å få slutt på krigen. En slik internasjonal konstellasjon vil kunne være et «fredsparti» som kan legge press på partene og hindre at USA

alene styrer Vestens linje i krigen. Foreløpig er det imidlertid kun land utafor Vesten, i tillegg til FN, som representerer «fredspartiet», der en kompromissfred, og ikke endelig seier, er hovedfokuset.

Kjernen i en kompromissfred er at ingen part vinner en «endelig» seier og ingen får oppfylt alle sine ønsker og krav. En snarlig fred er ønskelig fordi Ukraina som samfunn da unngår total ødeleggelse. Den er også ønskelig fordi Russland og Ukraina hver på sin kant da kan konsentrere seg om sine egne, indre problemer. I forhandlingene kan alle konfliktpunkter stå til diskusjon, inklusive russisk erstatningsansvar. Det som ikke kan diskuteres er at Ukraina skal være en uavhengig stat og at Russland og Ukraina fortsatt skal eksistere side om side. Men foreløpig er det de uforsonlige kreftene i Russland, Ukraina og USA som dominerer det store bildet og bestemmer krigens gang.

Artikkelen er ikke fagfellevurdert.

NOTER

- 1) Ukraine-Analysen Nr 260, 3.2.2022 s 8 og s 6. Ukraine-Analysen og Russland-Analysen utgis gjennom et samarbeid mellom ulike universiteter og forskningsinstitutter i Tyskland. De utkommer to ganger i måneden.
- 2) Se Russland-Analysen nr 289, 30.01.2015 s 9. En rekke spørreundersøkelser dokumenterer at russerne betrakter sosiale og økonomiske problemer som deres hovedproblem. Det samme gjelder for den ukrainske befolkninga. På spørsmål om russernes politisk holdninger så svarte i 2017 kun 10% «russisk nasjonalpatriotisk», som er den holdning som er nærmest ideen om den russiske verden. Høyest score fikk «sosialistisk-sosialdemokratisk» (30%). «Liberal» fikk 8% og «kommunistisk» fikk 11 %. Russland-Analysen Nr 355, 18.05.2018 s 9.
- 3) Heiko Pleines: Für die Ukraine sind Transparenz und Rechtstaatlichkeit wichtiger als De-Oligarchisierung. Ukraine-Analysen Nr 179, 8.02.2017 s 6
- 4) Se Ukraine-Analysen Nr 247, 5.3.2021 s 3 og Nr 252, 7.6.2021 s 8.
- 5) Oksana Huss: Staatliche Parteifinanzierung: Gelingt ein Meilenstein in der Bekämpfung der politischen Korruption? Ukraine-Analysen Nr 164, 24.2.2016 s 2
- 6) Informasjon om prosessen i Ukraine-Analysen Nr 238, 10.9. 2020
- 7) St. Halling: Der wachsende Einfluss von Ihor Kolomojskyj. Ukraine-Analysen Nr 224, 28.10.2019 s 16
- 8) Andrian Prokip: Quartalsbericht zur Ukraine: Juli bis September 2021. Ukraine-Analysen Nr 258, 26.11.2021 s 15
- 9) Se Ukraine-Analysen Nr 238, 10.09.2020 s 23 og Russland-Analysen Nr 362, 16.11.2018 s 15
- 10) Sitatene fra Landinfo gjengitt i ABC-nyheter, 30.4.2018.
- 11) Vest-Ukraina var og er fortsatt i dag hovedstøtten for ekstremhøyre, sjøl om det heller ikke her er noe flertall for dem. Vest-Ukraina med Lviv lå i mellomkrigstida under Polen. OUN var altså både i konflikt med polakkene, med bolsjevikene og jødene. I Vest-Ukraina levde mange jøder. Lviv (Lemberg på tysk) var i 1939 en by med 100000 jøder, 50000 ukrainere og 157000 polakker. På det territoriet som i dag er Ukraina levde før det tyske angrepet den

22.juni 1941 i alt 2,7 millioner jøder. Over 1,5 millioner av disse ble offer for holocaust. Det betyr at rundt en fjerdedel av alle holocaust-ofre var bosatt i Ukraina.

- 12) Grzegorz Rossolinski-Liebe: Erinnerungslücke Holocaust. Vierteljahrschrift für Zeitgeschichte Vol 62, 2014 s. 407. Her framgår at UPA framstilte det slik at de sivile pogromistene som begikk ugjerninger var polakker, ikke ukrainere.
- 13) Opplysningene i de tre siste avsnittene er hentet fra: Berkhoff og Carynyk: The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude towards Germans and Jews: Iaroslav Stets'ko's 1941 Zhyttiepys. Harvard Ukrainian Studies Vol 23, 1999, s 149-184; G. Rossolinski-Liebe: The «Ukrainian National Revolution» of 1941: Discourse and Practice of a Fascist Movement. Kritika Vol 12, 2011 s 83-114; G. Rossolinski-Liebe: Debating, obfuscating and disciplining the Holocaust: post-Soviet historical discourses on the OUN-UPA and other nationalist movements. East European Jewish Affairs Vol 42, 2012 s 199-241; G. Rossolinski-Liebe: Erinnerungslücke Holocaust. Die ukrainische Diaspora und der Genozid an den Juden. Vierteljahrschrift der Zeitgeschichte Årg 62, 2014 s 397-430; P.A. Rudling: « They Defended Ukraine»: The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr 1) Revisited. The Journal of Slavic Military Studies Vol 23, 2012, s 329-368.
- 14) Andreas Umland: Der ambivalente Aufstieg einer ukrainischen «unzivilen Gesellschaft» nach dem Euromaidan. Ukraine-Analysen Nr 227, 19.12.2019 s 5.
- 15) Ifølge Ukraine-Analysen Nr 136, 17.09.2014 s. 33 meldte den parlamentariske undersøkelseskomisjonen som skulle undersøke dødsfallene på Majdanplassen mellom 18. og 20. februar 2014 at avgjørende bevis i innenriksdepartementet var ødelagt.
- 16) «Report on the human rights situation in Ukraine (OHCHR, 15 June 2014) ». Opptrykt i Ukraine-Analysen Nr 135, 24.06.2014 s 21
- 17) Intervju med Klassekampen 28.5.2022 s 36
- 18) Se intervju med den ukrainske sosiologen Ishchenko i New Left Review Nr 133/134 Januar-April 2022, s 30.
- 19) Ukraine-Analysen Nr 224, 28.10.2019 s 12.
- 20) Ukraine-Analysen Nr 252, 7.6.2021 s 16
- 21) David Heszenhorn i New York Times 6.7.2014
- 22) Julia Friedrich mener at det i 2014/15 var 40000 i frivilligbataljonene som kjempet i Donbas. Se Ukraine-Analysen Nr 257, 12.11.2021 s 14
- 23) Kilde for opplysningene i de to siste avsnittene er H. Aliyev: Bewaffnete Freiwilligenbataillone: Informelle Machthaber in der Ukraine. Ukraine-Analysen Nr 205, 25.9.2018 s. 2-4.
- 24) Ivan Gomza: Das Asow-Regiment und die russische Invasion. Ukraine-Analysen Nr 270, 22.06.2022 s 8. Se også Jeremy Kuzmarozs artikkel i Counter-Punch 13.09.2019.
- 25) Ukraine-Analysen Nr 49, 9.12.2008 s 11. se også SIPRI Yearbook 2007. Oxford 2007 s 41-42 og s 51-52.
- 26) Aftenposten 13.10.2022.
- 27) Kompromisset er referert i Responsible Statescraft 2.9.2022.